

УДК 783.2+82-1/9

Путятницька Л. В.

**РИТОРИЧНИЙ АСПЕКТ
В ОБРАЗНО-СМИСЛОВІЙ ВЗАЄМОДІЇ СЛОВА І МУЗИКИ
В УКРАЇНСЬКИХ МОНОДИЧНИХ ПІСНЕСПІВАХ
XVII – XVIII СТОЛІТЬ**

Монодія, як одноголосна музична інтерпретація сакральних текстів, вимагає особливих методів дослідження з урахуванням усіх її компонентів. Молитовні слова піснеспівів залишаються практично незмінними з моменту їхнього історичного впровадження. Цей факт спонукає до більш поглибленого вивчення вербальної сторони церковних піснеспівів з урахуванням наукових розробок зі сфери літературознавства та музикознавства. Словесно-поетичний текст монодії розглянуто з позицій риторики, що сприяє теоретичному осмисленню образно-сміслового наповнення молитви. Такий підхід дає можливість виявити важливі формотворчі компоненти твору. Піснеспіви церковної гімнографії пронизані риторичними фігурами і тропами – саме їхня єдність і характерна послідовність викладу формують композиційну структуру твору. На прикладі різдвяної стихири середини XVII століття показано шлях виявлення риторичних фігур у словесно-поетичному та поспівок у музичному тексті. Монодичний піснеспів розглянуто як багаторівневу систему організації вербального і музичного матеріалу. Здійснено риторичний і поспівковий аналіз стихири, які дозволяють визначити композиційну структуру та виявити образно-сміслову взаємодію сакрального і музичного текстів українських монодичних піснеспівів XVII – XVIII століть.

Ключові слова: монодія, риторика, риторичні фігури, поспівки.

Церковні піснеспіви української монодії займають особливу нішу у музичній культурі XVII – XVIII століть. Дослідження давніх музичних зразків дає можливість долучитись не лише до зву-

кового простору монодії, але й засобами музики осмислити богословську сутність церковної історії, осягнути структурно-смыслову організацію молитовних піснеспівів.

Аналізуючи церковно-співацькі жанри з нотолінійних українсько-білоруських Ірмолоїв кінця XVI – XVIII століть, ми стаємо свідками закарбованої історії словесно-поетичного і музичного тексту монодії. У кожного монодичного піснеспіву, що занотований у рукописі, є свої історичні та канонічні передумови створення, пов'язані, в першу чергу, з комплектуванням чину Всенічної, Божественної Літургії та інших церковних таїнств та богослужінь.

Після прийняття християнства на Русі київська митрополія перейняла всі надбання візантійської гімнографії і запровадила їх виконання у своїх храмових священнодійствах. Завдяки грецьким джерелам та болгарським перекладам піснеспівів з грецької на старослов'янську мову був закладений мистецький фундамент розвитку та збереження східнохристиянської гімнографії. Таким чином, більшість сакральних текстів церковних жанрів православного богослужіння мають багатовікову, а деякі – тисячолітню історію.

У порівнянні з консервативною, практично незмінною формою богослужбового тексту піснеспівів їхня музична наповненість має більш динамічний розвиток. Це проявляється не лише в історичному переході з монодії на багатоголосся, але й у поступових музично-інтонаційних змінах в рамках кожної із цих систем. Одним із важливих завдань музикознавчого дослідження є науково-теоретичне обґрунтування цих процесів, зокрема, вияснення причини появи тих чи інших музичних закономірностей.

Розуміння музичного твору як цілісної багаторівневої системи спонукає до розширення методологічної бази дослідження. Сакральна функція богослужбових текстів і церковних піснеспівів загалом – зобов'язує до більш ретельного осмислення взаємодії словесно-поетичного і музичного шаблів. Такі види аналізу монодії, як композиційний, послівковий, ладо-інтонаційний, мелодико-ритмічний вже є усталеними в музикознавчій науці. Вважаємо доцільним здійснювати їх паралельно із застосуванням літературознавчих методів дослідження, які у комплексі з музикознавчими

допоможуть розкрити питання взаємодії слова і музики на різних рівнях структурної організації музичного твору.

Монодичні піснеспіви пронизані мелодичними послівками, і відповідно до їхньої появи, часового відрізка, варіантного оновлення тощо ми можемо скласти уявлення про композиційну цілісність твору. Аналіз послівкової структури є невідворотною складовою будь-якого дослідження монодичної музики, тому інформацію про послівки чи музичний розвиток у рамках послівкової структури можна знайти практично в усіх наукових працях медієвістів¹.

Потрібно розуміти, що в монодії музика озвучує сакральний текст. Виникають логічні запитання: що складає основу його сакральності? За якими принципами він організований? Чи є в ньому рушійні компоненти, які з одного боку формують самодостатній гімнографічний текст піснеспіву, а з іншого – провокують появу відповідної послівкової структури у музичному тексті?

Тема сакральності богослужбових текстів дуже широка і є головним предметом роздумів, перш за все, у теологічних дискурсах. Якщо говорити про гімнографію, яка, власне, включає піснеспіви на сакральні тексти, потрібно враховувати, що її формування пов'язане з цілою низкою дисциплін, таких як теологія, гомілетика, патристика, догматика, філологія, риторика, поетика, естетика і, врешті, музика. Усі ці дисципліни зіграли свою роль у створенні словесно-поетичного тексту того чи іншого піснеспіву.

У музикознавчих дослідженнях можливо й немає нагальної необхідності в детальному аналізі вербального тексту із заглибленням у богословську проблематику. Проте, взявши до уваги той чи інший піснеспів, зокрема монодичний, музикознавець не може повністю відокремити музику від слова: перед ним постає своєрідна «партитура» молитви з сакральними партіями словесно-поетичного і музичного текстів. Кожна з цих «партій» є самодо-

¹ До когорти українських дослідників, об'єктом досліджень яких є послівкова проблематика, можна віднести Н. Герасимову-Персидську, І. Чижик, О. Прилепу, О. Шевчук, Ю. Ясиновського, Л. Корній, О. Цалай-Якименко, О. Путятицьку та інших.

статньою, в основі кожної лежить чітка система структурної організації твору на музичному і текстовому рівнях. Саме в точці їхнього перетину і звучить та сама монодія.

Зазначимо, що тексти церковної гімнографії мають притчевий, проповідний характер. Їхня повнота і довершеність часто забезпечуються використанням риторичних фігур і троп, метою яких є виразнення важливої і необхідної богословської думки. На наш погляд, риторичний аналіз вербального тексту монодичних піснеспівів є першочерговою необхідністю у виявленні його важливих формотворчих компонентів. Риторичний рівень словесно-поетичного тексту і поспівковий музичного – діють в одній функційній площині, тому розгляд монодичного піснеспіву в їхній взаємодії є цілком правомірним.

Проблема співвідношення тексту і наспіву монодії з позицій поетики і риторики вже ставала предметом музикознавчих розвідок. Наукові роботи, присвячені виключно означеній проблематиці, загалом зосереджені у працях медієвістів російської школи – дослідників знаменного наспіву. Серед них виділимо, в першу чергу, дисертаційні дослідження Є. Буриліної¹, І. Шеховцової², Н. Федоровської³,

¹ Бурилина Е. Взаимодействие слова и напева в древнерусской монодии XVI – XVII веков (на материале певческой рукописной книги «Обиход») : дисс. ... канд. искусствоведения : спец. 17.00.02 Музыкальное искусство / Ленинградская гос. консерватория имени Н. А. Римского-Корсакова. Ленинград, 1984. 195 с.

² Шеховцова И. Традиции греческой риторики в византийском гимнографическом искусстве (на материале певческих рукописей XI – XV вв.) : автореф. дисс. ... канд. искусствоведения : спец. 17.00.02 Музыкальное искусство / РАМ им. Гнесиных. Москва, 1997. 20 с.

³ Федоровская Н. Роль риторики в русской духовной певческой культуре XVII – XVIII веков (на примере темы покаяния) : дисс. ... канд. искусствоведения : спец. 24.00.01 Теория и история культуры / Дальневосточный гос. технический университет имени В. В. Куйбышева. Владивосток, 2003. 174 с.

О. Малаштанової¹, статті М. Денисова², М. Казанцевої³, І. Лозової⁴ та багатьох інших. Проте майже всі названі дослідження зосереджені на матеріалах рукописів, зафіксованих знаменною нотацією.

З огляду на це, висвітлення риторичного аспекту в монодичних піснеспівах у квадратно-лінійній нотації україно-білоруських Ірмолоїв видається вкрай необхідним і актуальним. В українських дослідженнях питання поетики словесно-поетичного тексту піснеспівів найчастіше стає однією із складових у розкритті інших аспектів музичного формотворення. Велику цінність у висвітленні тематики взаємодії тексту і музики, означенні музично-риторичних фігур тощо представляють наукові роботи і розвідки Н. Герасимової-Персидської.

Теоретичною базою дослідження стали також праці зі структурним та поетико-стилістичним аналізом церковнослов'янських текстів. У дисертаційних дослідженнях філологічного спрямування важливими видались наукові положення О. Осокіної⁵,

¹ Малаштанова Е. Жанровые особенности и поэтика степенных антифонов, блаженн и стихир воскресных на «Господи воззвах» (на материале рукописей хабаровского краеведческого музея) : дисс. ... канд. искусствоведения : спец. 24.00.01 Теория и история культуры; Дальневосточный гос. технический университет имени В. В. Куйбышева. Владивосток, 2004. 187 с.

² Денисов Н. К вопросу о поэтической организации богослужебных текстов. Церковное пение в историко-литургическом контексте: Восток – Русь – Запад. Гимнология. Москва : Прогресс-Традиция, 2003. Вып. 3. С. 254–271.

³ Казанцева М. Музыкальная поэтика певческой книги Ирмологий. Музыкальная культура православного мира: традиция, теория, практика. Москва : РАМ им. Гнесиных, 1994. С. 170–181.

⁴ Лозовая И. О принципах формообразования в средневековой европейской монодии: византийская, григорианская и древнерусская певческие культуры // Сборник трудов МГДОЛК. Москва, 1982. С. 3–21.

⁵ Осокина Е. Проблемы соотношения гимнографии и агиографии на память княгини Ольги : дисс. ... канд. филолог. наук : спец. 10.01.01

Ф. Людоговського¹, Ю. Кашети², прот. О. Кожушного³. Характеристику загальних рис давньоруської літератури та гімнографії в історико-культурному контексті знаходимо у книгах С. Аверінцева⁴, Д. Ліхачова⁵, Ф. Буслаєва⁶, Р. Піккіо⁷ та ін. До риторичного та лексико-стилістичного аналізу монодії залучаються також посібники з літературознавства та мовознавства, словники з літературознавчими термінами та поняттями. Значним полегшенням у процесі виявлення риторичних фігур тексту стала книга О. Седакової⁸ з поясненням загальноновживаних і часто незрозумілих церковно-слов'янських слів.

Русская литература / Росс. акад. наук. Ин-т мировой лит. им. А. М. Горького. Москва, 1995. 156 с.

¹ Людоговский Ф. Состав, структура и функционирование корпуса современных церковнославянских богослужебных текстов : дисс. ... канд. филолог. наук : спец. 10.02.03 Славянские языки / Московский гос. ун-т им. М. В. Ломоносова. Москва, 2003. 333 с.

² Кашета Ю. Засоби передачі слов'яноруського синтаксису у «простій» мові варіанта Мелетія Смотрицького (риторичний аспект) : дис. ... канд. філолог. наук : спец. 10.02.01 Українська мова / Харківський нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2007. 221 с.

³ Кожушний О., прот. Лексико-стилістичні характеристики та жанрова спадкоємність візантійської гімнографії III–VIII століть : автореф. дис. ... канд. філолог. наук : спец. 10.02.14 Класичні мови. Окремі індоевропейські мови / Київський нац. ун-т ім. Т. Г. Шевченка. Київ, 2008. 22 с.

⁴ Аверинцев С. Поэтика ранневизантийской литературы. Москва : Наука, 1977. 320 с.

⁵ Лихачев Д. Поэтика древнерусской литературы. Ленинград : Худ. лит., 1971. 414 с.

⁶ Буслаев Ф. Древнерусская литература и православное искусство. Санкт-Петербург : Лига Плюс, 2001. 352 с.

⁷ Пиккио Р. Древнерусская литература / пер. с итал. М. Ю. Кругловой, И. В. Михайловой, Е. Ю. Сапрыкиной, А. В. Ямпольской. Москва : Языки славянской культуры, 2002. 352 с.

⁸ Седакова О. Словарь трудных слов из богослужения: Церковно-славяно-русские паронимы. Москва : Греко-латинский кабинет Ю. А. Шичалина, 2008. 432 с.

Предметом дослідження у даній статті є специфіка взаємодії словесно-поетичного і музичного текстів на риторичному і поспівковому рівнях структурної організації піснеспіву, на прикладі першої різдвяної стихир на «Господи воззвах» з нотолінійного Ирмоля Межигірського монастиря, датованого 1649 роком¹. Мета публікації – виявити образно-смыслову взаємодію слова і музики шляхом аналізу риторичних фігур у вербальному тексті та розгляду поспівок – у музичному.

Отже, композицію стихир Придѣте возрадуемся Господеви складають 16 текстових рядків, що збігаються з мелодичним наповненням (16 мелодичних рядків). Сюжетний план стихир побудований у відповідності з законами гомілетики. Дослідниця О. Малаштанова вказує на спорідненість воскресних стихир на «Господи воззвах» з жанром проповіді, що проявляється у застосуванні риторичних засобів виразності². Аналогічні тенденції зустрічаємо у поетичному тексті різдвяної стихир.

Сюжетна композиція стихир відповідає трьом основним розділам гомілетики, а саме: вступ, виклад і моралізуючий епілог³. У вступі висувається основна ідея гімнографічного тексту, а також саме звернення до тих, хто звершує молитву. Виклад є основною частиною розповіді, яка може включати різні риторичні підрозділи, а саме «оповідь», «доказовість», «обґрунтування» тощо. І нарешті, моралізуючий епілог, який співпадає із завершенням, де обов'язково є звернення до Христа, Богородиці або святих з проханням заступництва і помилування.

¹ Ирмолой Межигірський, 1649. НБУВ ім. В. І. Вернадського, шифр VIII 20м/184, арк. 382.

² Малаштанова Е. Жанровые особенности и поэтика степенных антифонов, блаженн и стихир воскресных на «Господи воззвах» (на материале рукописей хабаровского краеведческого музея) : дисс. ... канд. искусствоведения : спец. 24.00.01 Теория и история культуры / Дальневосточный гос. техн. ун-т им. В. В. Куйбышева. Владивосток, 2004. С. 121.

³ Назви трьох розділів гомілетики у російськомовній літературі відповідають назвам предложение, изложение, нравственное приложение.

В процесі аналізу словесно-поетичного тексту різдвяної стихири було виявлено, що її сюжетна основа підпорядкована певним риторичним формам, які дозволяють багатше розкрити богословську сутність і емоційну наповненість піснеспіву. До них належать вступ (1, 2 рядки), оповідь (3, 4, 5 рядки), відступ (6, 7 рядки), пояснення (8, 9, 10 рядки), підтвердження (11, 12 рядки), узагальнення (13, 14, 15 рядки) і завершення (16 рядок). Для зручності подальшого аналізу кожний риторичний підрозділ, який вміщує кілька віршованих рядків, означаємо відповідним порядковим номером строфи (табл. 1):

Таблиця 1.

Композиційна структура стихири

Гомілетика (основні розділи)	Риторичні форми	Строфа	Рядок	Текст стихири
Вступ	Вступ	I	1	Приді́те во́зраду́ємся Го́сподєви
			2	ни́нїшню́ тайну́ ісповѣ́дающе
Виклад	Оповідь	II	3	срєдо́ граді́жа стѣ́на разорє́ся
			4	и пла́менное ору́жіє плєщи дає́ми
			5	и хєрє́вни отстѹ́паєт от дрє́ва жи́зни
	Відступ	III	6	і азъ і́ рая́ пища́ причаща́юся
			7	и негє́жи изгнє́н бѹх ослѹ́шанія́ ради
	Пояснення	IV	8	нєо́ неизмѣ́нен образъ о́течь
			9	образъ, подє́вія́ приносѹ́щія
			10	Бго́ образъ ра́вій приє́млетъ
	Підтвердження	V	11	и неискѹ́сбрана́я матє́рєє́ прошє́д
			12	непрє́ложє́ние припє́ти є́же бо бѹ́ пребы́сть
Узагальнення	VI	13	Богъ сый́ истинє́н	
		14	и є́же не бѹ́ прїя́ чєловѣ́к бѹє́ за чєловѣ́колюбіє́	
		15	то́му во́зопїє́м рождє́йся от Дѣ́ви	
Моралізований епілог	Завершення	VII	16	Бо́же помнѹ́й насъ.

Аналіз словесно-поетичного тексту піснеспіву дозволив виявити характерні риторичні прийоми, послідовність і сукупність яких створюють повноту віршової композиції. Серед них – синонімічний, синтетичний та антитетичний види паралелізмів, фігури антитеза, метафора, полісиндетон, гіпербатон, симплока, алітерація.

Перші два текстові рядки (I строфа) Придѣте возрадуемся Господеви (1) нинѣшнюю тайну ісповѣдающе (2) відповідають проповідницькому вступу, в якому є основний заклик до молитви і прославлення Господа, пояснюючи (ісповѣдающе)¹ тайну свята.

Далі у текстовій композиції використана антитеза – прийом емоційного контрасту між першою та другою строфою тексту. Емоційний стан святкового прославлення змінюється на стан емоційного збентеження. Пояснення таємниці свята Різдва Христового відбувається через прийом метафори та синтетичного паралелізму – нанизування текстових фраз, які за змістом є суміжними, але в цілому їх перелік складає єдине емоційне ядро – усвідомлення великої прірви між Творцем і грішною людиною (табл. 2).

Таблиця 2.

Риторичні фігури другої строфи стихир

Риторичні форми	строфа	рядок	Текст стихир	Риторичні фігури
Оповідь	II	3	среди градѣжа стѣна разорнѣя	<i>метафора, синтетичний паралелізм</i>
		4	и пламенное оружіе плещи даемѣ	
		5	и херувимъ отступаетъ отъ древа жизни	

У межах четвертого, п'ятого, шостого і сьомого рядків у словесно-поетичному тексті використано полісіндетон – риторичну фігуру додавання, що виникає внаслідок повтору применника. У цьому випадку фонема «и», що зустрічається на початку трьох рядків, дозволяє створити стилістичний ефект незначного затримання розмовного темпу, а промова кожної наступної фрази набуває більшої значимості.

У третій строфі (6 і 7 рядки) розповідь йде від імені людини, яка пояснює, що вона приєднується до блаженств раю, з якого бу-

¹ Слово ісповѣдающе у даному випадку означає «прославляючи». Див.: Седаківа О. Словарь трудныхъ словъ изъ богослуженія: Церковно-славяно-русскіе паронимы. Москва: Греко-латинскій кабинет Ю. Шичалина, 2008. С. 148.

ла раніше вигнана. Співставлення цих двох рядків утворює анти-тетичний паралелізм (табл. 3):

Таблиця 3.

Риторичні фігури третьої строфи стихири

Риторичні форми	строфа	рядок	Текст стихири	Риторичні фігури
<i>Відступ</i>	III	6	<i>і азъ і рая пища причащаюся</i>	<i>антитетичний паралелізм</i>
		7	<i>и негожи изгнан бых ослушанія ради</i>	

Далі в четвертій строфі (8, 9 і 10 рядки) шляхом нанизування синонімічних фраз подано пояснення «уподібнення до божого образу». Словесним лейтмотивом цих рядків стає слово «образ». Його звукова повторність, іншими словами аллітерація, та різне синтаксичне розміщення всередині строфи – симпока – забезпечують більшу концентрацію уваги над поетичними фразами, які обплітають сакральну символіку, пов'язану зі словом «образ» (табл. 4).

Таблиця 4.

Риторичні фігури четвертої строфи стихири

Риторичні форми	строфа	рядок	Текст стихири	Риторичні фігури
<i>Пояснення</i>	IV	8	<i>ибо неизмѣнен образ отець</i>	<i>синонімічний паралелізм, симпока, аллітерація</i>
		9	<i>образ, подобія приносущія</i>	
		10	<i>бго образ рабій приемлетъ</i>	

Підтвердженням «уподібнення до божого образу» служить п'ята строфа поетичного тексту, яка вміщує два текстових рядки (табл. 5).

Таблиця 5.

Словесно-поетичний текст п'ятої строфи стихири

Риторичні форми	строфа	рядок	Текст стихири
<i>Підтвердження</i>	V	11	<i>и неискусобранія матерее прошед</i>
		12	<i>непреложение припетн еже бо бѣ превьсть</i>

У них йде мова про те, що «[Він] родився від матері, яка не пізнала шлюбу (И неискусобранія матерее прошед – 11) та зберіг свою незмінну божественну природу (непреложение припети еже бо бѣ пребысть – 12).

На перший погляд текст цих двох рядків для сучасного слухача є не зовсім зв'язним і зрозумілим, він навіть дещо вибивається з загальної словесно-поетичної драматургії пісенспіва, але з іншої сторони – використаний прийом нанизування слів, так званого «плетіння слівес» (Д. Лихачов) створює свою звукову мелодику та ритміку поетичного висловлювання¹.

Для врівноваження емоційного сприйняття тексту гімнограф знову вводить в стихирі прийом антитези – контрастного протиставлення понять і образів. Так, шоста строфа (13, 14 і 15), що відповідає риторичному розділу узагальнення, починається з фрази Бог сый истинен, ритмічна і фонологічна організованість якої стабілізує лексико-семантичну сторону твору. Три віршові рядки шостої строфи укладаються у свою мікроструктуру, тут використана риторична фігура гіпербатон – роз'єднання фраз єдиної смислової направленості вставкою відступу-пояснення або слів іншого смислового характеру. У цьому випадку віршові рядки Бог сый истинен (13) і тому возопіем рождейся от Дѣви (15), які в сумі складають логічну побудову та є вираженням єдиної думки – роз'єднуються вставкою И еже не бѣ прия человекъ быв за человекѡлюбіє (14). Цей рядок дає пояснення, що «[Бог] прийняв людську природу лише через свою любов до людини». Використаний риторичний прийом – смисловий відступ – виконує свою ритмотворчу функцію, а контраст розриву посилює експресію смислового вираження думки (табл. 6).

¹ Подібні явища будуть розглядатись далі на прикладі метрико-ритмічного і фонемного аналізу тексту.

Таблиця 6.

Риторичні фігури шостої строфи стихир

Риторичні форми	строфа	рядок	Текст стихир	Риторичні фігури
Узагальнення	VI	13	Бог сый истинен	Гипербатон
		14	и еже не бѣ прия человекъ бых за человеклюбие	
		15	тому возопиеш рождешся от Дѣви	

Віршовий рядок Боже помилуй насъ (16, VII строфа) завершує піснеспів. Після розгорнутого прославлення народженого Христа (I–VI строфи) остання строфа Боже помилуй насъ у рамках поетичної форми сприймається як логічний каденційний епілог.

Отже, аналіз словесно-поетичного тексту, зокрема, риторичний аналіз дозволив виявити перші характерні композиційні особливості піснеспіву. Весь прозовий текст можна поділити на 16 завершених текстових рядків, що об'єднуються у строфи. Зміст стихир нараховує 7 таких строф – 7 важливих образно-сміслових висловлень думки. Поетична форма піснеспіву складається із чергування та смислового розкриття дворядкових та трирядкових строф.

Поетичну композицію пронизують риторичні фігури та тропи. Серед них – прийоми паралелізму, антитеза, метафора, симпола, алітерація, полісіндетон, гіпербатон. Організація молитовної думки за цими риторичними прийомами є прагненням досягнути сакрального емоційного впливу.

Отже, основними художньо-виразовими засобами поетичної мови піснеспіву є риторичні фігури. Організація музичного матеріалу стихир збігається з зовнішньою структурою словесно-поетичного тексту – 16 мелодичних рядків також об'єднуються у 7 мелодичних строф з таким же чергуванням дворядкових та трирядкових.

Прототипом текстових риторичних фігур у музиці виступають поспівки. У першій різдвяній стихирі їх налічується 7, з них шість основних (a, b, c, d, e, f), які впродовж піснеспіву мають свої варіантні оновлення, та одна кінцева фінальна поспівка (g). Шість основних поспівок представлені в перших трьох рядках тексту (приклад 1).

Приклад 1.

Основні поспівки стихир

1а При - дѣ - че - коз - ра - ду - ем - ся Го - спо - де - ки

1б

2с ни - иѣш - но - ю таи - ну і - спо - вѣ - да - ю ще

2д

3е сре - до гра - ді - жа стѣ - на - ра - зо - ри - ся

3ф

У музичному втіленні слово Придѣте відповідає межах першої поспівки (1а), а возрадуемся Господеви – другій поспівки (1б). Якщо для першої визначальним є цілеспрямований низхідний і висхідний рух, що заповнює квартовий стрибок (такий мелодичний зворот часто зустрічається у зонах вступу багатьох піснеспівів монодії), то для другої – монотонний хід з коливанням, що наближає звучання до речитації текстів.

Спогад святкової події у словах нинішню тайну виокремлюється у третю поспівку (2с), в якій висхідний квартовий хід продовжується оспівуванням слова тайну. Нарешті, четверта поспівка (2д) співпадає зі словом ісповѣдающе і відповідає зоні кадансування, як моменту завершення «вступного» риторичного розділу. Всі чотири вищезазначені поспівки можна побачити у наступному прикладі (приклад 2).

Приклад 2.

Поспівки першої строфи стихир

1а При - дѣ - че - коз - ра - ду - ем - ся Го - спо - де - ки

1б

2с ни - иѣш - но - ю таи - ну і - спо - вѣ - да - ю ще

2д

Починаючи з рядків другої строфи (окрім останньої VII строфи), весь текстовий матеріал відповідає зоні викладу. Вже у третьому мелодичному рядку одразу подано ще дві важливі поспівки (3е і 3ф), які часто зустрічатимуться у стихирі, саме у стадіях

музичного викладу. Так, поспівка середо граджа ст^в(на) виділяється серед інших, вона найбільш широка за діапазоном і розспівана у межах септими. Спочатку заповнюється нижня кварта d¹ – g¹, потім верхня g¹ – c², котра одразу служить зв'язкою-переходом до наступної поспівки, явно каденційного плану. Оспівується верхній тон c², після чого низхідний рух приводить до опори g¹ і кінцевої опори рядка f¹. Музичні відрізки чи межі цих двох поспівок не співпадають з логічним словесним фразуванням, слово ст^вна припадає на закінчення першої поспівки та на початок наступної за нею. Такий «зсув» словесного і музичного фразування є характерним для мелодичного розвитку давньої монодії, що при варіантному оновленні дає можливість плавного переходу на інші музично-інтонаційні пласти, створюючи при цьому своєрідну текучість і плинність звучання (приклад 3).

Приклад 3.

Поспівки третього мелодичного рядка

сре - до гра - ді - жа ст^в - на - ра - зо - ри - ся

Саме з моменту звучання цих двох поспівок розпочинається розробковий тип викладу музичного матеріалу. До двох поспівок (3e і 3f) долучаються варіантно оновлені поспівки першої строфи, які разом контрапунктують текстовій риторичній «оповіді», збагаченій словесними синонімічними паралелізмами у четвертому та п'ятому рядках (приклад 4).

Приклад 4.

Поспівки другої строфи стихирі

сре - до гра - ді - жа ст^в - на - ра - зо - ри - ся

и пла - мен - но - є о - рч - жі - е пае - щн да - є - ми

и хе - рч - кнм - ст - стч - па - ет - от дре - ка - жнз - ни

У поетичному тексті шостого та сьомого рядків (III строфи) помічається риторичний прийом «відступу», подано нове смислове

навантаження: віднині людина здатна приймати трапезу рая: і азъ і рая пища причащаюся инегожи изгнан бых ослушания ради. Рядки наступної четвертої строфи (8, 9 і 10 р.) об'єднує прийом «пояснення»: ибо неизмѣнен образ отечъ (8). За текстовою побудовою тут знову відбувається чергування дворядкової та трирядкової строф; відповідно організація музичного матеріалу базується на варіантному оновленні шести основних послівок, які звучали у першій (дворядковій) та другій (трирядковій) строфах (приклад 5).

Приклад 5.

Поспівки третьої та четвертої строфи стихирі

Продовженням розвиткової сюжетної лінії вербального тексту став риторичний прийом «підтвердження»: и неискуобрания матерее прошед непреложение припети еже бо бѣ пребысть (11, 12 р. V строфи). В основі мелодичних рядків – два варіантних оновлення другої послівки (11b2 і 12b3), знову повертається характерний речитативний тип викладу на високому шаблі, що оспівується навколо двох опорних звуків с² і g¹ (приклад 6).

Приклад 6.

Поспівки п'ятої строфи стихирі

Наступні три текстово-мелодичні рядки (13, 14, 15) можна віднести до предиктової зони – вже з перших слів яскраво виділяється метод «узагальнення»: Бог сый истинен и еже не бѣ приа человекъ быв за человекѡлюбіе тому возопіем рождейся от Дѣви. Узагальнюється також варіантно оновлений виклад поспівкового матеріалу 1a, 1b, 2c і 3f (приклад 7).

Приклад 7.

Поспівки шостої строфи стихир

13a 13b4
Бог сый истинен и еже не бѣ приа человекѡлюбіе тому возопіем рождейся от Дѣви.

14c3 14f
и е - же не кѣ при - я че - ло - вѣкъ вык - за челоуѣк - ко - ло - бі - е

15c4
то - му ко - зо - пі - ем рож - дей - ся от Дѣ - ви

Кульмінацією розвитку стихир є остання сьома строфа, що відповідає у гомілетичі розділу моралізований епілог: Боже помилуй насъ (приклад 8).

Приклад 8.

Поспівки сьомої строфи стихир

16 фита 16g
Бо - - - же по - ми - луй на - сѣ.

У наступній таблиці вміщуємо всі вищезазначені текстологічні розділи, які безпосередньо впливають на організацію музичного матеріалу, а саме на постійне оновлення поспівкового тематизму у рамках строфічно-варіантної побудови (табл.7).

Таблиця 7.

Композиційна структура стихир

Гомілетика (основні розділи)	Риторичні форми	Риторичні фігури	Строфа	Рядок	Текст стихіри	Поспівки
Вступ	Вступ	антитеза	I	1	Прийдіте возрадуємся Господеви	1a + 1b
				2	нишнію тайну ісповѣдающе	— 2c + 2d
Виклад	Оповідь	метафора	II	3	срѣдо градѣжа стѣна разрѣши	— — — 3e + 3f
				4	и пламенное оружіе пещи дзели	— — — 4c + 4d1
	Відступ	полісіндетон	III	5	и керувим отступает от древа жизни	— — — 5c + 5f
				6	І азъ і рая пища причащаюся	6a1 + 6b1
	Пояснення	антитетичний паралелізм	IV	7	и негожи изгнанъ ехъ осудшана ради	— — — 7c + 7d1
				8	и не ѡзмѣнѣи образъ отечь	— — — 8e + 8f
	Пітвердження	алітерація	V	9	и образъ подобій приносущія	— — — 9c1
				10	и не искусрания матерее прошедъ	— — — 10c2
	Узагальнення	смплока	VI	11	и не искусрания матерее прошедъ	— — — 11b2
				12	и не искусрания матерее прошедъ	— — — 12b3
Моралізаційний епілог	Завершення	гіпербатон	VII	13	Богъ сый истиненъ	13a + 13b4
				14	и еже не еѣ пріяа челоуѣкъ ехъ за челоуѣколюбіе	— — — 14c3 + 14f
				15	тому возопіемъ рождене отъ Дѣви	— — — 15c4
				16	Боже помилуй насъ.	16fina + 16g

У результаті здійсненого риторичного та поспівкового аналізу різдвяної стихіри доведено цільність її формотворчих компонентів. У словесно-поетичному тексті виявлені такі риторичні фігури, як метафора, антитеза, алітерація, полісіндетон, симплока, гіпербатон, синонімічний, антитетичний та синтетичний види паралелізму. Саме їхня поява дозволяє структурувати піснеспів як композицію з чергуванням дворядкових та трирядкових строф. Своєї черги музичний розвиток монодії забезпечується поспівковою організацією музичної тканини. Шість основних поспівок озвучені в перших трьох рядках стихіри. Далі відбувається їхнє варіантне оновлення, забезпечуючи таким чином проростання музичної тканини.

Риторичний та поспівковий рівні організації монодії є вкрай важливими, однак вони співпрацюють у тісній взаємодії з іншими формотворчими шаблями словесно-поетичного і музичного текстів. Сакральна самодостатність вербального ряду забезпечується риторичним, структурним, фонемним, метрико-ритмічним та лексико-стилістичним рівнями. Своєї черги музична партія церковного піснеспіву є наслідком поспівкової, композиційної, ладоінтонаційної та мелодико-ритмічної організації піснеспіву.

Дослідження монодичних піснеспівів саме з урахуванням усіх можливих формотворчих компонентів дозволяє виявити, осмисли-

ти та розширити панорамну картину образно-сміслові взаємодії слова і музики давнього періоду.

Список використаної літератури та джерел

1. Аверинцев С. Поэтика ранневизантийской литературы. Москва : Наука, 1977. 320 с.
2. Бурилина Е. Взаимодействие слова и напева в древнерусской монодии XVI – XVII веков (на материале певческой рукописной книги «Обиход»): дисс. ... канд. искусствоведения : спец. 17.00.02 Музыкальное искусство / Ленинградская гос. консерватория им. Н. А. Римского-Корсакова. Ленинград, 1984. 195 с.
3. Буслаев Ф. Древнерусская литература и православное искусство. Санкт-Петербург : Лига Плюс, 2001. 352 с.
4. Денисов Н. К вопросу о поэтической организации богослужебных текстов // Церковное пение в историко-литургическом контексте: Восток – Русь – Запад (к 2000-летию от Рождества Христова) : ученые записки Науч. центра рус. церк. музыки им. прот. Димитрия Разумовского / Гимнология. Вып. 3. Москва : Прогресс-Традиция, 2003. С. 254–271.
5. Ирмолой Межигірський, 1649. НБУВ ім. В. І. Вернадського, шифр VIII 20м/184, арк. 382–382 зв.
6. Казанцева М. Музыкальная поэтика певческой книги Ирмологий. Музыкальная культура православного мира: традиция, теория, практика. Москва : РАМ им. Гнесиных, 1994. С. 170–181.
7. Кашета Ю. Засоби передачі слов'яноруського синтаксису у «простій» мові варіанта Мелетія Смотрицького (риторичний аспект) : дис. ... канд. філолог. наук : спец. 10.02.01 Українська мова / Харківський нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2007. 221 с.
8. Кожушний О., прот. Лексико-стилістичні характеристики та жанрова спадкоємність візантійської гімнографії III–VIII століть : автореф. дис. ... канд. філолог. наук : спец. 10.02.14 Класичні мови. Окремі індоєвропейські мови / Київський нац. ун-т ім. Т. Г. Шевченка. Київ, 2008. 22 с.
9. Лихачев Д. Поэтика древнерусской литературы. Ленинград : Худ. лит., 1971. 414 с.

10. Лозовая И. О принципах формообразования в средневековой европейской монодии: византийская, григорианская и древнерусская певческие культуры // Сборник трудов МГДОЛК. Москва, 1982. С. 3–21.

11. Людоговский Ф. Состав, структура и функционирование корпуса современных церковнославянских богослужебных текстов : дисс. ... канд. филолог. наук : спец. 10.02.03 Славянские языки / Московский гос. ун-т им. М. В. Ломоносова. Москва, 2003. 333 с.

12. Малаштанова Е. Жанровые особенности и поэтика степенных антифонов, блаженн и стихир воскресных на «Господи воззвах» (на материале рукописей хабаровского краеведческого музея) : дисс. ... канд. искусствоведения : спец. 24.00.01 Теория и история культуры; Дальневосточный гос. техн. ун-т им. В. В. Куйбышева. Владивосток, 2004. 187 с.

13. Осокина Е. Проблемы соотношения гимнографии и агиографии на память княгини Ольги : дисс. ... канд. филолог. наук : спец. 10.01.01 Русская литература / Российская акад. наук. Ин-т мировой лит. им. А. М. Горького. Москва, 1995. 156 с.

14. Пиккио Р. Древнерусская литература / пер. с итал. М. Ю. Кругловой, И. В. Михайловой, Е. Ю. Сапрыкиной, А. В. Ямпольской. Москва : Языки славянской культуры, 2002. 352 с.

15. Седакова О. Словарь трудных слов из богослужения: Церковнославяно-русские паронимы. Москва : Греко-латинский кабинет Ю. А. Шичалина, 2008. 432 с.

16. Шеховцова И. Традиции греческой риторики в византийском гимнографическом искусстве (на материале певческих рукописей XI–XV вв.) : автореф. дисс. ... канд. искусствоведения : спец. 17.00.02 Музыкальное искусство / РАМ им. Гнесиных. Москва, 1997. 20 с.

17. Федоровская Н. Роль риторики в русской духовной певческой культуре XVII – XVIII веков (на примере темы покаяния) : дисс. ... канд. искусствоведения : спец. 24.00.01 Теория и история культуры / Дальневосточный гос. техн. ун-т им. В. В. Куйбышева. Владивосток, 2003. 174 с.

References

1. Averintsev, S. (1977). *Poetika rannevizantiyskoy literatury* [Poetics of early Byzantine literature]. Moscow: Nauka, 320 [in Russian].
2. Butilina, E. (1984). *Vzaimodeystvie slova i napeva v drevnerusskoy monodii XVI – XVII vekov (na materiale pevcheskoy rukopisnoy knigi «Obihod»)* [The interaction of word and melody in ancient monodii XVI – XVII centuries (on a material of a singing manuscript of the book "Everyday life")]: Leningrad state Conservatory N.A. Rimsky-Korsakov. Leningrad, 195 [in Russian].
3. Buslaev, F. (2001). *Drevnerusskaya literatura i pravoslavnoe iskusstvo* [Old Russian literature and Orthodox art]. St. Petersburg: Liga Plyus, 352 [in Russian].
4. Denisov, N. (2003). *K voprosu o poeticheskoy organizatsii bogoslužebnykh tekstov* [The question of the poetic organization of liturgical texts]. *Tserkovnoe penie v istoriko-liturgicheskom kontekste: Vostok – Rus – Zapad. Gimnologiya. (Vol. 3)*. Moscow: Progress-Traditsiya, 254-271 [in Russian].
5. Kazantseva, M. (1994). *Muzyikalnaya poetika pevcheskoy knigi Irmologii* [Musical poetics of the song books Irmologion]. *Muzyikalnaya kultura pravoslavnogo mira: traditsiya, teoriya, praktika*. Moscow: RAM im. Gnesinykh, 170-181 [in Russian].
6. Irmoloy Mezhy`girs`ky`j [Hirmoloy Mezhygirskiy], 1649. *NBUV im. V. I. Vernads`kogo, shy`fr VIII 20m/184, ark. 382-382 zv* [in Russian].
7. Kasheta, Yu. (2007). *Zasoby` peredachi slov`yanorus`kogo sy`ntaksy`su u «prostij» movi varianta Meletiya Smotry`cz`kogo (ry`tory`chny`j aspekt)* [Transmission media slov`yanochka janouskova syntax in "plain" language version Meletios Smotrytsky (rhetorical aspect)]: Kharkiv national University V. N. Karazin. Kharkiv, 221 [in Ukrainian].
8. Kozhushny`j, O. (2008). *Leksy`ko-sty`listy`chni xaraktery`sty`ky` ta zhanrova spadkoyemnist` vizantijs`koyi gimnografiyi III-VIII stolit`* [Lexico-stylistic characteristics and genre continuity of Byzantine hymnography III-VIII centuries]. Kyiv, 22 [in Ukrainian].

9. Lihachev, D. (1971). Poetika drevnerusskoy literatury [The poetics of old Russian literature.]. Leningrad: Hudozhestvennaya literatura, 414 [in Russian].

10. Lozovaya, I. (1982). O printsipah formoobrazovaniya v srednevekovoy evropeyskoy monodii: vizantiyskaya, grigoriyanskaya i drevnerusskaya pevcheskie kul'tury [About the principles of formation in the medieval European monodii: Byzantine, Gregorian and ancient Russian singing culture]. Sbornik trudov MGDOLK. Moscov, 3-21 [in Russian].

11. Lyudogovskiy, F. (2003). Sostav, struktura i funktsionirovanie korpusa sovremennykh tserkovnoslavyanskikh bogosluzhebnykh tekstov [The composition, structure and functioning of the corpus of contemporary Church Slavonic liturgical texts]. Moskov, 333 [in Russian].

12. Malashtanova, E. (2004). Zhanrovyye osobennosti i poetika stepennykh antifonov, blazhenn i stihir voskresnykh na «Gospodi vozzvah» (na materiale rukopisey habarovskogo kraevedcheskogo muzeya) [Genre features and poetics of power antiphons blazen and Sunday stichera on "Lord I have cried" (on the material of manuscripts of the Khabarovsk Museum of local lore)]: Vladivostok, 187 [in Russian].

13. Osokina, E. (1995). Problemy sootnosheniya gimnografii i agiografii na pamyat knyagini Olgi [The problem of correlation between hymnography and hagiography in memory of Princess Olga]. Moscow, 156 [in Russian].

14. Pikkio R. (2002). Drevnerusskaya literatura [old Russian literature]. Moscov: Yazyiki slavyanskoy kul'tury, 352 [in Russian].

15. Sedakova, O. (2008). Slovar trudnykh slov iz bogosluzheniya: Tserkovnoslavyano-russkie paronimy. [Dictionary of difficult words of worship: Tserkovnoslov-Russian paronyms]. Moscov: Greko-latinskii kabinet Yu. A. Shichalina, 432 [in Russian].

16. Shehovtsova, I. (1997). Traditsii grecheskoy ritoriki v vizantiyskom gimnograficheskom iskusstve (na materiale pevcheskiy rukopisey XI – XV vv.) [The tradition of Greek rhetoric in the Byzantine hymnographic art (on the material of manuscripts of vocal music XI–XV centuries).] Russian Academy of music. Moskov. 20 [in Russian].

17. Fedorovskaya, N. (2003). Rol ritoriki v russkoy duhovnoy pevcheskoy kulture XVII – XVIII vekov (na primere temy pokayaniya) [The role of rhetoric in the Russian spiritual song culture of the XVII – XVIII centuries (on the example of the theme of repentance)]. Vladivostok, 174 [in Russian].

Путятицкая Л. В. Риторический аспект в образно-смысловом взаимодействии слова и музыки в украинских монодических песнопениях XVII – XVIII веков. Монодия, как одноголосная музыкальная интерпретация сакральных текстов, требует особых методов исследования с учетом всех ее компонентов. Молитвенные слова песнопений остаются практически неизменными с момента их исторического внедрения. Этот факт побуждает к более углубленному изучению вербальной стороны церковных песнопений с учетом научных разработок из сферы литературоведения и музыковедения. Словесно-поэтический текст монодии рассмотрен с позиций риторики, что способствует теоретическому осмыслению образно-смыслового наполнения молитвы. Такой подход дает возможность выявить важные формообразующие компоненты произведения. Песнопения церковной гимнографии пронизаны риторическими фигурами и тропами – именно их единство и характерная последовательность изложения формируют композиционную структуру произведения. На примере рождественской стихирь середины XVII века показан путь выявления риторических фигур в словесно-поэтическом и попевок в музыкальном тексте. Монодическое песнопение рассмотрено как многоуровневая система организации вербального и музыкального материала. Осуществлен риторический и попевочный анализ стихирь, что позволило определить композиционную структуру и выявить образно-смысловое взаимодействие сакрального и музыкального текстов украинских монодических песнопений XVII–XVIII столетий.

Ключевые слова: монодия, риторика, риторические фигуры, попевки.

Putyatytska L. The rhetorical aspect of figurative and semantic interaction of music and words in monodic. Ukrainian songs of XVII-XVIII centuries. Monody as unanimous musical interpretation of sacred texts, requires special methods of research, taking into account all its components. The words of prayer chants remain virtually unchanged from their historical implementation. This fact motivates for a more in-depth study of the verbal aspects of Church chants. In the article the verbal-poetic text of monody is considered from the standpoint of rhetoric, which allows theoretically comprehend the figurative meaning of the prayer. This approach allows us to identify important formative components of the work. Chants of church hymnography are riddled with rhetorical figures and tropes. It is their unity and the characteristic sequence of presentation that form the compositional structure of the work. For example, the Christmas hymn of the mid-17th century shows a way of identifying rhetorical figures in verbal-poetic text and melodies in the musical row. The study takes into account scientific developments from the sphere of literary studies and musicology. Monodic chant is considered as a multi-level system of organization of verbal and musical material. The article presents a rhetorical and melodic analysis of the verses, which allow to define a composite structure and to identify figurative-semantic interaction of the sacred and musical texts of monodic Ukrainian chants of the 17th and 18th centuries.

Keywords: monody, rhetoric, rhetorical figures, melodies.

Стаття надійшла до редакції 22.10.2017 р.